“ขอม” ในตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย
“Khom” in the legends and folktales of northeastern Thailand

ดร.ดวงเด่น บุญปก
Dr.Duangden Boonpok

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการสื่อความหมายทางสังคมในเรื่องราวเกี่ยวกับขอมและความสัมพันธ์ทางชนชาติระหว่างขอมกับกลุ่มต่างๆ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำว่า “ขอม” ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนานและนิทานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยได้สื่อความหมายเกี่ยวกับ “ขอม” ในหลายลักษณะ ตำนานและนิทานได้สะท้อนภาพลักษณ์ที่เก่าแก่ของกลุ่มชนชาวขอม ร่องรอยการเคลื่อนไหวและการย้ายถิ่นของชาวขอม พวกขอมในอดีตเป็นชนชั้นปกครองที่มีอำนาจ มีสถานภาพทางสังคมเหนือกว่าชนกลุ่มอื่น การปกครองของพวกขอมใช้ระบบเครือญาติ และความรู้สึกของกลุ่มชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของขอมได้ถูกเล่าขานกันมาช้านานผ่านนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการส่งผ่านความในใจของคนในอดีตให้ชนรุ่นหลังได้สัมผัส

คำสำคัญ : ขอม, กลุ่มชาติพันธุ์, ตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Abstract

This study investigates social communication and ethnic relations between ‘Khom’ and other groups in the Southeast Asian mainland. The word ‘Khom’ in the legends and folktales of northeastern Thailand’s text body present the meaning of ‘Khom’ in many aspects. The legends and folktales express the image of Khom as an old inhabitant group and their journey in the northeastern Thai region. The Khom had a higher status to rule the other ethnic groups in the region and enabled them to hold social status over the others. The Khom controlled many cities with their network of kinship relations. The reactions of people under the Khom power have been communicating from the past through the present day via the legends and northeastern folktales. This is the way of sending an expression of the inwardness from the past to the later generations.

Keywords *: Khom, Ethnic Groups, Northeastern legends and folktales*

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีภาพลักษณ์ของดินแดนที่กันดารแห้งแล้งใหญ่โตกว้างขวาง เป็นดินแดนเก่าแก่และเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก กรมศิลปากรได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดีและเมืองโบราณเป็นจำนวนมากกว่า 500 แหล่ง แหล่งโบราณคดีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปทั่วโลกคือบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และแหล่งโบราณคดีบ้านโนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น การขุดค้นทางโบราณคดีได้พบข้อมูลว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนโบราณที่มีความเจริญอย่างมาก (กองโบราณคดี. 2531: 5) ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมหลายสายปรากฏอยู่ เช่น วัฒนธรรมบ้านเชียงถือกำเนิดขึ้นในภูมิภาค วัฒนธรรมทวาราวดีจากอินเดียได้แพร่เข้าสู่ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากทางภาคกลาง วัฒนธรรมสายจามจากอาณาจักรจามปาแพร่เข้าสู่ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากด้านตะวันออก วัฒนธรรมขอมจากอาณาจักรเจนละและเมืองพระนครได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังปรากฏร่องรอยซากโบราณสถานวัฒนธรรมขอมในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหลังจากอิทธิพลของขอมในภูมิภาคเสื่อมลง วัฒนธรรมล้านช้างได้เข้ามามีอำนาจในยุคต่อมา (สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2539 : 3)

โบราณสถานปราสาทหินเป็นหลักฐานยืนยันถึงร่องรอยอำนาจและอิทธิพลของอารยธรรมขอมที่ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในดินแดนจังหวัดต่างๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างและแพร่กระจายออกไปถึงจังหวัดในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ปราสาทหินที่มีความสำคัญและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ปราสาทพิมาย ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทศรีขรภูมิ ปราสาทตาเมือน ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ปราสาทพนมวัน ฯลฯ โดยปราสาทพนมรุ้งและปราสาทเขาพระวิหารตั้งอยู่บนภูเขาตามแนวเทือกเขาพนมดงรัก ส่วนปราสาทหินอื่นๆ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ นอกจากปราสาทหินที่กล่าวนามดังกล่าว ยังมีปราสาทหินอื่นๆ อีกหลายแห่งในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ตั้งอยู่รายรอบแนวเทือกเขาพนมดงรักและที่ราบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเทือกเขาพนมดงรักในปัจจุบันกลายเป็นปราการทางธรรมชาติที่กั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศกัมพูชา ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณสองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดงรักนับแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบันได้อาศัยช่องเขาที่มีมากกว่า 40 ช่องเพื่อการสัญจรติดต่อไปมาหาสู่กัน ปราสาทหินทั้งหลายจึงถูกสร้างตามแนวเส้นทางการสัญจรผ่านช่องเขาต่างๆ เหล่านี้ (อภิวันทน์ อดุลยพิเชษฐ์. 2550: 26-27)

ร่องรอยอำนาจ อิทธิพล และความเป็นมาของขอมโบราณนอกจากปรากฏในรูปของวัฒนธรรมทางวัตถุแล้ว ยังปรากฏร่องรอยให้สืบค้นในรูปแบบของวรรณกรรมมุขปาฐะ ประเภทตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กล่าวคือในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีตำนานและนิทานพื้นบ้านที่กล่าวถึง 'ขอม' เป็นจำนวนมากซึ่งการที่มีคำว่า 'ขอม' ปรากฏอยู่ในนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเครื่องยืนยันถึงการสื่อความหมาย

เกี่ยวกับคำว่า 'ขอม' เช่น สื่อถึง 'ขอม' เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 'ขอม' สื่อถึงความเก่าแก่ มีมาช้านาน เนื่องจากตำนานและนิทานเป็นสิ่งที่เล่าขานกันมาช้านานแล้ว เป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ของท้องถิ่นที่เป็นส่วนเติมเต็มของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรม การศึกษาเรื่องขอมมีประโยชน์ในการตีความ สื่อนัยของความคิด การสื่อสารและถ่ายทอดข้อมูลความเป็นมาของท้องถิ่นในอดีตให้คนรุ่นปัจจุบันได้ทราบ (กองโบราณคดี. 2531: 6) บทความวิจัยนี้ได้ศึกษาข้อมูลจากตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อวิเคราะห์การสื่อความหมายในนิทาน-ตำนานของคนรุ่นอดีตสู่คนรุ่นหลัง เป็นการศึกษาความคิดของมนุษย์ที่อิงกับวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มและความคิดนั้นเป็นสารที่ซ่อนไว้ในนิทาน-ตำนานเป็นการส่งผ่าน 'ความในใจ' หรือ 'ข้อขัดแย้งในใจ' ของบรรพชนที่ต้องการจะบอกให้ลูกหลานได้ร่วมรับรู้ (ศิราพร ณ ถลาง. 2548: 253)

วัตถุประสงค์

วิเคราะห์การสื่อความหมายเกี่ยวกับ 'ขอม' ในตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีคำว่า 'ขอม' ปรากฏอยู่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงการสื่อความหมายเกี่ยวกับ 'ขอม' ผ่านสื่อตำนานและนิทานพื้นบ้าน

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ใช้การวิเคราะห์แบบประยุกต์ มีหน่วยวิเคราะห์พิจารณาจากภาษา นัยของสื่อสาร แนวความคิดจากตำนาน และนิทานของกลุ่มวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อมูลที่ได้จะนำมาจัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย การดำเนินการวิจัยเริ่มต้นจากการรวบรวมข้อมูล สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารต่างๆ จัดหมวดหมู่ข้อมูล สรุปผล และนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าสื่อความหมายเกี่ยวกับ 'ขอม' ในหลายลักษณะ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มตามประเด็นสำคัญที่พบออกเป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ 1) ขอมเก่าแก่ 2) อำนาจและบทบาททางสังคมของขอม 3) ความความสัมพันธ์ระหว่างขอมกับชนชาติต่างๆ 4) การปกครองระบบเครือญาติขอม 5) ร่องรอยการเคลื่อนไหวและการย้ายถิ่นของชาวขอม 6) ความคับข้องใจและความต้องการหลุดพ้นจากอำนาจขอม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ขอมเก่าแก่

ในตำนานอุรังคนิทานหรือตำนานพระธาตุพนม (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. 2537: 3-27) ได้กล่าวไว้ว่าองค์พระธาตุพนมสร้างขึ้นในราวปีพุทธศักราชที่ 8 ในยุคที่อาณาจักรศรีโคตรบูรกำลังเจริญรุ่งเรือง โดยมีพระอรหันต์ 500 องค์ และมีกษัตริย์จาก 5 แคว้นร่วมมือร่วมใจกันสร้าง ได้แก่ 1) พระยาสุวรรณภิงคารแห่งเมืองหนองหานหลวง (เมืองของเจ้าชายขอมผู้เป็นพี่) ที่ตั้งของเมืองนี้ในปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร 2) พระยาคำแดงแห่งเมืองหนองหานน้อย (เมืองของเจ้าชายขอมผู้เป็นน้อง) ที่ตั้งของเมืองนี้ในปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอหนองหาน และอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี 3) พระยานันทเสนแห่งเมืองศรีโคตรบูรหรือมรุกขนคร ที่ตั้งของเมืองนี้ในปัจจุบันอยู่ในเขตของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 4) พระยาอินทปัตแห่งเมืองอินทปัต (เมืองขอม) (เมืองพ่อของเจ้าชายขอมแห่งหนองหานหลวงและหนองหานน้อย) ที่ตั้งของเมืองนี้ในปัจจุบันน่าจะอยู่ในเขตราชอาณาจักรกัมพูชาหรือไม่ก็อาจจะอยู่ในบริเวณจำปาศักดิ์ที่ตั้งของอาณาจักรบรรพบุรุษขอม (อาณาจักรเจนละ) และ 5) พระยาจุลนีพรหมทัตแห่งเมืองแกวสิบสองจุไทที่ตั้งของเมืองนี้ในปัจจุบันอยู่ในเขตของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ตำนานอุรังคนิทานได้เล่าว่าชนชาติขอมได้ร่วมสร้างพระธาตุพนมมาตั้งแต่ พ.ศ. 8 แสดงให้เห็นว่าตำนานอุรังคนิทานมองว่า 'ขอม' เป็นชนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงที่น่าจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 8 แล้ว ตำนานอุรังคนิทานได้กล่าวถึงสถานที่เดิมที่ตั้งองค์พระธาตุน่าจะเคยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนามาก่อน ลักษณะของพระธาตุองค์เดิมเมื่อแรกสร้างใช้ดินดิบก่อขึ้นรูปเตาสี่เหลี่ยมแล้วเผาให้สุกข้างในเป็นโพรงเสร็จเพื่อบรรจุพระอุรังคธาตุ ในสมัยต่อมาได้มีการบูรณะองค์พระธาตุพนมหลายครั้ง การบูรณะครั้งแรกในราว พ.ศ.500 โดยพญาสุมิตรธรรมวงศา แห่งเมืองมรุกนครและพระอรหันต์ 5 องค์ พระธาตุพนมได้พังทลายลงเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2518 และได้รับการสร้างขึ้นใหม่จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.2522 เรื่องราวของอุรังคนิทานที่เก่าแก่ผนวกกับความเก่าแก่ของพระธาตุพนมเป็นที่รู้จักกันมาช้านาน การที่ชนชาติขอมได้มีส่วนร่วมในการสร้างพระธาตุพนมจึงเป็นการยืนยันถึงความเป็นชนชาติเก่าแก่ดั้งเดิม

ตำนานการก่อตั้งจังหวัดกาฬสินธุ์กล่าวว่า

> "...บริเวณที่ตั้งจังหวัดกาฬสินธุ์ปัจจุบันนี้สันนิษฐานว่าเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของชาติละว้าหรือขอม ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโนรธามังช่อกษัตริย์พม่าได้แผ่อำนาจมาบริเวณนี้และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยทำให้เมืองนี้ร้างไปเป็นเวลานาน..." (สำลี รักสุทธิ. 2542: 9-10)

ตำนานการก่อตั้งจังหวัดกาฬสินธุ์ได้ยืนยันว่า 'ขอม' เป็นประชากรดั้งเดิมของภูมิภาค กล่าวอีกนัยหนึ่งคือพิจารณาได้ว่า 'ขอม' เป็นชนชาติที่เก่าแก่เนื่องจากพวกเขาได้อาศัยอยู่ในดินแดนกาฬสินธุ์ในยุคโบราณ

ตำนานจังหวัดนครราชสีมาอ้างถึงพระนิพนธ์สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง "เที่ยวตามทางรถไฟ" (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. 2498)

"...ท้องที่มณฑลนครราชสีมาเป็นที่สำคัญมาตั้งแต่ครั้งเมืองพวก**ขอม**เป็นใหญ่ในประเทศนี้ แต่พวก**ขอม**อยู่ทางใต้ ตั้งราชธานี ณ เมืองนครธม ขยายอาณาเขตขึ้นมาทางข้างเหนือเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งขยายอาณาเขตขึ้นมาทางแผ่นดินต่ำมาจนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งเมืองลพบุรีเป็นเมืองหลวง ปกครองมณฑลละโว้มณฑลหนึ่ง ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นเมืองหลวง ปกครองมณฑลสยามมณฑลหนึ่ง ตั้งเมืองศรีเทพเป็นเมืองหลวง ปกครองหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสัก ทางข้างเหนือมณฑลหนึ่งทางที่จะขยายอาณาเขตอีกทางหนึ่งนั้นพวกขอมเดินขึ้นเขาเขื่อนขึ้นทางช่องซึ่งเรียกกันบัดนี้ว่าช่องเสม็ด มาในท้องที่แผ่นดินสูง ซึ่งเป็นมณฑลอุบล มณฑลนครราชสีมา มณฑลร้อยเอ็ด...เมืองพิมายเห็นจะเป็นเมืองสำคัญของขอมยิ่งกว่าเมืองอื่นในที่แผ่นดินสูง เพราะบริเวณเมืองและเทวสถานที่**ขอม**สร้างไว้ ณ เมืองพิมาย งดงามใหญ่โตเสียกว่าที่อื่นๆ หมด ยังมีบริเวณเมืองและเทวสถานที่พวก**ขอม**สร้างเป็นขนาดย่อมลงมาปรากฏอยู่ที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง สันนิษฐานว่าเห็นจะสร้างตามที่ตั้งเมืองด่านและเมืองขึ้น..." (อนุพันธ์ นิตินัย. 2555: 264-265)

ตำนานจังหวัดนครราชสีมามีข้อความที่กล่าวว่าพวกขอมอยู่มานานและเป็นใหญ่ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำป่าสัก และดินแดนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คำว่า "ขอม" จึงเป็นคำสำคัญที่สื่อถึงความเก่าแก่และมีมานาน (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2555: 96-99)

2. อำนาจและบทบาททางสังคมของขอม

ตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายเรื่องได้เน้นย้ำให้เห็นว่า 'ขอม' เป็นชนชาติที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองเหนือกว่าชนชาติอื่นๆ ที่อยู่อาศัยในภูมิภาคเดียวกัน ดังตัวอย่างเช่น

ตำนานสุวรรณภูมิ

"...เมืองสุวรรณภูมิเดิมชื่อ "บ้านท่ง" หรือ "เมืองท่ง" ตั้งอยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ ใกล้สระสี่เหลี่ยมเป็นสระหินขนาดใหญ่สร้างสมัย**ขอม**เรืองอำนาจ..." (นิวัตน์ พ.ศรีสุวรนันท์. 2529: 79)

ตำนานหนองหานน้อย

"...ณ เมือง "หนองหานน้อย" ในยุคอดีตพวก**ขอม**กำลังเรืองอำนาจปกครองบ้านเมืองแถบนั้นมีชาวลาวอพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ (หนองคันแทเสื้อน้ำ) หลายครอบครัวพากันหาชัยภูมิทำเลที่ตั้งหมู่บ้านในเขตหนองหานได้พบ "ดงแพง" ซึ่งมีต้นไม้นานาพันธุ์ขึ้นหนาทึบอยู่ทางทิศตะวันออกห่างเมืองหนองหานประมาณ 500 เส้น..." (ชัยยุทธ หลักทอง. 2539: 92-93)

ข้อความว่า"สมัย**ขอม**เรืองอำนาจ" "พวก**ขอม**กำลังเรืองอำนาจ"ที่ปรากฏอยู่ในตำนานและนิทานเรื่อง"ตำนานสุวรรณภูมิ" และ "ตำนานหนองหานน้อย" ต่างเน้นย้ำให้เห็นถึงอำนาจของพวกขอมที่ได้เข้ามาปกครองดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในยุคอดีตกาล แม้ในปัจจุบันจะไม่เป็นที่ทราบแน่ชัดว่าพวกขอมในอดีตหายไปไหน เป็นชนชาติใดในปัจจุบัน ขอมในอดีตจะคือเขมรปัจจุบันหรือไม่ ขอมที่อยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตยังคงอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ สิ่งเหล่านี้ยังเป็นเรื่องยากที่จะพิสูจน์ แต่อำนาจของขอมที่ถูกบันทึกไว้ตำนานและนิทานเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ดีในระดับหนึ่งถึงอำนาจของขอมที่แผ่ไพศาลในอดีต

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2555: 96-99) สันนิษฐานว่ารัฐน้อยใหญ่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับอาณาจักรเขมรโบราณมีความสัมพันธ์กันมานานทั้งทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมแบบเครือญาติที่เกิดจากการแต่งงานของทายาทเชื้อสายของทั้งสองฝ่าย ตั้งแต่สมัยรัฐเจนละราวหลัง พ.ศ.1000 เป็นต้นมา ต่อมาในช่วงหลัง พ.ศ. 1500 พวกขอมแพร่เข้ามาในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 ทางคือ ผ่านช่องเขาต่างๆ ของเทือกเขาพนมดงรัก และขึ้นเหนือมาตามลำแม่น้ำโขง ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นดินแดนที่อยู่ในอำนาจของพวกขอม ปราสาทหินศิลปะขอมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนอกจากจะเป็นเทวสถานอันศักดิ์สิทธิ์แล้วยังเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจขอมที่แผ่ขยายมาปกคลุมดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล

ตำนานและนิทานท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สะท้อนอำนาจขอมปรากฏในหลากหลายเรื่อง และต่างเน้นถึงคำว่า "อำนาจ" ของ "ขอม" ซึ่งขอมมีอำนาจเหนือกลุ่มต่างๆ ที่มิใช่ขอม การสื่อถึงอำนาจขอมในฐานะผู้ปกครองสามารถศึกษากรณีตัวอย่างได้จากบางตอนของเรื่องเล่าท้องถิ่นจังหวัดอุดรธานี "เชียงงาม" เป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของผู้ปกครองที่เป็นชาวขอมว่ามีอำนาจบริหารปกครองเมืองหนองหาน และสามารถใช้อำนาจตุลาการสั่งลงโทษ ตัดสินคดี และสั่งบังคับคดีในกรณีประหารชีวิตเชียงงาม

นิทานเรื่องเชียงงาม

"...พระยา**ขอม**ทราบเรื่องในเวลามาต่อมาและมีความเห็นว่าหากปล่อยไว้ก็จะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน จึงขอร้องแกมบังคับให้สามเณรหนุ่มรูปงามสึกออกมาเป็นเชียง...เมื่อสึกออกมาแล้วแทนที่เรื่องอิตถีเพศทั้งหลายจะเลิกราไปกลับตรงกันข้าม บรรดานางสนมกรมในห้ามเท่าไรก็ไม่ฟัง แห่แหนพากันไปเฝ้าปรนนิบัติหนุ่มเชียงงามมากกว่าเดิม พระยา**ขอม**ทราบเรื่องเข้าหูอีก เห็นไม่ได้การจึงสั่งให้หนุ่มเชียงงามออกจากหมู่บ้านไปอยู่ที่อื่น...นางสนมกรมในรวมทั้งสาวแก่ แม่ม่าย ลูกเมียของกรมการเมืองก็ยังตามไปเฝ้าปรนนิบัติเชียงงามหนุ่มชนิดต่อคิวกันทั้งวันทั้งคืน ทำให้เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเดือดร้อนเพราะเมียไม่อยู่บ้าน จึงร้องเรียนกล่าวโทษเชียงงามต่อพระยา**ขอม**ผู้ครองเมือง ซึ่งพระยา**ขอม**ได้ไคร่ครวญแล้วตัดสินใจอย่างเด็ดขาด หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นอยู่อย่างนี้ ก็จะเกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองเป็นแน่แท้ พระยา**ขอม**จึงสั่งจับเชียงงามนำไปประหารชีวิต โดยตัดหัวไปฝังไว้ที่ป่าช้าวัดหัวเชียง ส่วนร่างกายเอาไปฝังไว้ในวัด..." (ชัยยุทธ หลักทอง. 2539: 92-93)

ในเรื่องเชียงงามจะพบการใช้คำว่า "ขอม" ในคำ "พระยาขอม" แสดงถึงความเป็นผู้ปกครองและเป็นผู้รักษากฎของบ้านเมือง "ขอม" มีหน้าที่บำรุงสุขประชาชน และขจัดทุกข์ให้สิ้นไป ขอมมีอำนาจในการพิพากษาและสั่งลงโทษ พระยาขอมในเรื่องเชียงงามแสดงชัดว่ามีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลชีวิตของพลเมือง พระยาขอมมีอำนาจเหนือคนทั่วไป พระยาขอมมีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ

สถานภาพและบทบาททางสังคมของ "ขอม" เป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กัน ในตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักระบุว่าพวก "ขอม" มีฐานะตำแหน่งสูงส่งแตกต่างจากคนทั่วไป หมายความว่าสถานภาพทางสังคมของพวกขอมสูงกว่าพวกอื่นๆ สถานภาพเป็นสิ่งเฉพาะตัวที่ทำให้พวกขอมแตกต่างจากกลุ่มชนอื่น ส่วนบทบาททางสังคมของพวกขอมในตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักกำหนดให้พวก "ขอม" มีหน้าที่หรือพฤติกรรมที่สอดคล้องกับสถานภาพของตน เช่น ในเมื่อขอมมีสถานภาพเป็นชนชั้นนำ ขอมจึงมีบทบาทในการตัดสินความถูก-ผิด สามารถลงโทษ ให้รางวัล หรือกำหนดชะตาชีวิตของคนอื่นได้ตามสถานภาพอันสูงส่งและอำนาจที่ได้รับ สถานภาพและบทบาททางสังคมของพวกขอมปรากฏชัดอยู่ในตำนานและนิทานต่างๆ ที่มีตัวละครเป็น "ขอม" โดยมักจะกล่าวถึงตัวละครที่เป็นขอมเป็นพวกที่มียศศักดิ์และตำแหน่งสูงกว่าคนธรรมดาทั่วไป หรือสูงสุดในเมือง รัฐ แคว้นเช่น กษัตริย์ขอม, พระยาขอม, ขอมหลวง, เจ้าเมืองขอม, ขุนขอม, ฯลฯ คำบางคำแม้จะเลี่ยงใช้คำบอกตำแหน่งว่า "เจ้าเมืองอินทปัตย์" หรือ "กษัตริย์เมืองนครธม" ก็ยังมีการอธิบายว่า "เจ้า" เหล่านี้คือพวก "ขอม" ดังนั้นการที่พวกขอมรั้งตำแหน่งสูงสุดทางสังคมดังกล่าวได้สะท้อนความเป็นชนชั้นสูงที่มีสถานภาพ และบทบาททางสังคมอย่างมากตามขอบเขตอำนาจที่มีอยู่สูงสุดของสังคม

ตำนานพื้นบ้านคู่เมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมาเรื่อง "ปาจิต-อรพิม" มีคำว่า "เจ้าเมืองขอม" และ "กษัตริย์เมืองนครธม"

"...เมื่อครั้งขอมยังเรืองอำนาจ มีเจ้าชายองค์หนึ่งนามว่าท้าวปาจิต เป็นโอรสของเจ้าเมืองขอม (กษัตริย์เมืองนครธม) ได้ออกเที่ยวหาคู่ครองตามคำทำนายของโหรซึ่งทำนายว่าเนื้อคู่ยังไม่เกิด จะอยู่ในครรภ์ของหญิงที่มีเงาเป็นกลดกั้นบังแสงอาทิตย์ ท้าวปาจิตเดินทางมาถึงบ้านสัมฤทธิ์อยู่ในเขตเมืองพิมาย ได้พบกับยายบัวกำลังดำนาอยู่ซึ่งมีลักษณะต้องดังคำทำนายจึงขออาศัยอยู่กับยายบัว ปรนนิบัติรับใช้ยายบัว จนกระทั่งยายบัวคลอดบุตรเป็นหญิงงามให้ชื่อว่า อรพิม เมื่ออรพิมเติบโตเป็นสาว ท้าวปาจิตจึงขอลายายบัวกลับนครธมเพื่อเตรียมขันหมากมาสู่ขอ เมื่อท้าวปาจิตยกขันหมากมาปรากฏว่าท้าวพรหมทัตได้ช่วงชิงนางอรพิมไปแล้ว ท้าวปาจิตจึงติดตามไปต่อสู้เอานางอรพิมคืนมาให้ได้ ทันทีที่นางอรพิมเห็นท้าวปาจิตตามเข้าไปในเมือง นางก็ออกอุทานว่า พี่มา คำนี้จึงได้กลายมาเป็น พิมาย ดังในปัจจุบัน..." (นภัสนันท์ พุ่มสุโข. 2548: 31-33)

ตัวอย่างคำที่ระบุถึงสถานภาพ "เจ้าเมืองขอม" หรือ "กษัตริย์เมืองนครธม" ในนิทานพื้นบ้านของอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมาเรื่องปาจิต-อรพิมระบุว่าขอมมีสถานภาพเป็นเจ้าเมือง หรือกษัตริย์ครองเมืองนครธม "กษัตริย์" ที่ครองบัลลังก์อยู่ที่เมืองพระนครและนครธมเป็นบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมสูงที่สุดในอาณาจักร เป็นประมุขของอาณาจักร มีอำนาจสูงสุด อยู่ในฐานะเจ้าชีวิตที่มีอำนาจเหนือทุกชีวิตของทุกคนในสังคม บรรดากษัตริย์เมืองพระนครและนครธมที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจะสมมติพระองค์เองให้สูงเสมอเทพหรือเป็นเทพเรียกว่า "เทวราชา" หมายถึงราชาที่มาจากเทพหรือเป็นเทพที่แบ่งภาคลงมาเป็นพระราชา และเป็นเทพที่อวตารลงมาเพื่อปกครองมวลมนุษย์ แนวคิดแบบเทวราชาทำให้ชนชั้นกษัตริย์มีสิทธิอำนาจมากที่สุดในอาณาจักร เป็นการปกครองแบบรวมศูนย์ไว้ที่บุคคลเดียว กษัตริย์เป็นผู้นำทางสังคมอยู่ในฐานะเป็นเทวราชา กษัตริย์มีบทบาทในการสร้างเอกภาพของสังคม การอ้างความเป็นเทวราชาเป็นการเสริมพระราชอำนาจทางการเมืองและทางศาสนาให้กษัตริย์ทรงเป็นที่สุดของอำนาจ (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2552: 48-49)

3. ภาพความสัมพันธ์ระหว่างขอมกับชนชาติต่างๆ

ตำนานอุรังคนิทานกล่าวถึงการสร้างพระธาตุพนมเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างขอมกับชนชาติต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยขอมจากเมืองอินทปัต (พระยาอินทปัต), ขอมจากเมืองหนองหานหลวง (พระยาสุวรรณภิงคาร), ขอมจากเมืองหนองหานน้อย (พระยาคำแดง), ลาวจากเมืองศรีโคตรบูรหรือมรุกขนคร (พระยานันทเสน) และ แกว (เวียดนาม) จากเมืองสิบสองจุไท (พระยาจุลนีพรหมทัต) การที่ขอมเป็นหนึ่งในชนชาติเก่าแก่ร่วมสร้างพระธาตุพนมดังปรากฏในตำนานอุรังคนิทานเป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชาติเก่าแก่ในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงได้ดี ตำนานอุรังคนิทานทำให้ทราบว่าแคว้นเก่าแก่โบราณทั้ง 5 แคว้นดังกล่าวเป็นพันธมิตรกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองอินทปัต เมืองหนองหานหลวง และเมืองหนองหานน้อยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอย่างมากตามเชื้อสายระบบการปกครองที่ผูกพันแบบเมืองพ่อกับเมืองลูกและเมืองพี่กับเมืองน้อง โครงการความร่วมมือสร้างพระธาตุพนมของเมืองทั้งห้าจึงน่าจะเป็นโครงการระหว่างรัฐที่เป็นโครงการใหญ่มากในยุคนั้น และยังเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นถึงระบบอาณาจักรศาสนาที่ศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวร้อยเรียงเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้ในปัจจุบันการหาจุดร่วมทางศาสนาร่วมกันระหว่างประเทศที่นับถือลัทธิศาสนาเดียวกันก็ยังคงเป็นนโยบายที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้อย่างสร้างสรรค์

ตำนานเกี่ยวกับจังหวัดกาฬสินธุ์: เมืองกาฬสินธุ์

"...ดินแดนกาฬสินธุ์สมัยโบราณเป็นที่อยู่ของพวกละว้า เมื่อ**ขอม**มีอำนาจมาปกครองก็ได้ตั้งเมืองฟ้าแดดสูงยางขึ้นปกครองพวกละว้าโดยส่ง**ขอม**ลูกหลวงมาปกครอง กล่าวกันว่าเป็นเมืองงดงามมาก ปราสาทราชวังกอปรไปด้วยแก้วสัตนิล ลานถนนปูด้วยกระเบื้องและกรวดเพชร แต่บัดนี้จมอยู่ใต้ดินหมดแล้วเหลือแต่ซากหินรูปต่างๆ พอเป็นที่สังเกต ต่อมาเมื่อพม่ามีอำนาจสมัยพระเจ้าอโนรธามังช่อยก

กำลังมาปราบ**ขอม**ถึงเมืองฟ้าแดดเห็นมีศิลาจารึกเป็นภาษาพม่าไว้หลายแห่ง แต่พม่ามิได้อยู่ปกครองคงที่เหมือน**ขอม** เป็นแต่กวาดต้อนเอาครอบครัวทิ้งเมืองไว้ให้**ขอม**ปกครองต่อไป ถึง พ.ศ. 1900 พระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนหุตได้ยกทัพเข้ามาปราบปรามพวกขอมถึงเมืองฟ้าแดดและได้กวาดต้อนเอาผู้คนไปอีกไม่ได้อยู่ปกครอง ดินแดนแถบนี้ก็ร้างเป็นป่าดงมาช้านาน..." (นิวัตน์ พ.ศรีสุวรนันท์. 2529: 140-141)

ตำนานจังหวัดกาฬสินธุ์

"...บริเวณที่ตั้งจังหวัดกาฬสินธุ์ปัจจุบันนี้สันนิษฐานว่าเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของชาติละว้าหรือ**ขอม** ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโนรธามังช่อกษัตริย์พม่าได้แผ่อำนาจมาบริเวณนี้และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยทำให้เมืองนี้ร้างไปเป็นเวลานาน..." (สำลี รักสุทธิ. 2542: 9-10)

ตำนานเมืองกาฬสินธุ์และตำนานจังหวัดกาฬสินธุ์ทั้งสองสำนวนดังกล่าวได้บอกเล่าเรื่องราวความสัมพันธ์ของชนชาติต่างๆของภูมิภาคในยุคอดีตให้แจ่มชัดยิ่งขึ้น จากเนื้อหาของตำนานทำให้ทราบว่า "ละว้า" เป็นพวกที่อยู่ในพื้นที่มาแต่ดั้งเดิม ส่วนพวกขอมเป็นพวกที่มาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่หลังพวกละว้าแต่กลับมีอำนาจมากกว่าพวกละว้าที่อยู่มาแต่เดิม พวกขอมน่าจะมีระบบการปกครองและการบริหารเมืองที่ดีกว่าพวกละว้า การตั้งเมืองฟ้าแดดสูงยางขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองพวกละว้าเท่ากับเป็นการบริหารจัดการใหม่ การที่ขอมส่งคนของตนมาปกครองเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ก่อให้เกิดธรรมเนียมการปกครองแบบราชธานีและเมืองลูกหลวงอย่างเป็นระบบระเบียบ ในบางช่วงเวลาพวกพม่าที่อยู่ห่างไกลทางทิศตะวันตกได้ยกกำลังมาถึงดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งที่อยู่ห่างไกลกันมาก แสดงว่าดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีทรัพยากรสำคัญหรือมีสิ่งมีค่าสำคัญที่พม่าต้องการ พม่าจึงเดินทางรอนแรมมาเป็นระยะทางไกลจนแทบสุดขอบด้านกว้างของดินแดนแหลมทอง พม่าน่าจะเป็นผู้รุกรานที่มีความอุตสาหะและความเข้มแข็งในการเดินทางไกล ซึ่งพม่าได้กวาดต้อนเทครัวชาวท้องถิ่นกลับไปพม่าด้วย การเพิ่มประชากรด้วยการกวาดต้อนผู้คนจากรัฐอื่นเข้าสู่รัฐของตนเป็นนโยบายการสร้างความเข้มแข็งและมั่นคงอย่างหนึ่งของรัฐโบราณในเอเชียอาคเนย์ ตำนานและนิทานได้ย้ำว่าพวกพม่าต่างจากพวกขอมที่มาแล้วกลับ ส่วนพวกขอมมาแล้วไม่กลับเนื่องจากพวกขอมดำเนินกลยุทธ์ขยายอาณาจักรด้วยการเสาะแสวงหาดินแดนใหม่ตั้งเมืองใหม่ตามความถนัดในการปกครองแบบอาณาจักรที่ประกอบด้วยแว่นแคว้นต่างๆมากมาย อิทธิพลของพวกขอมในภูมิภาคได้เสื่อมถอยลงส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากพวกลาวได้แผ่ขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนภาคภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังปรากฏว่า พ.ศ. 1900 พระเจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตได้ยกทัพเข้ามาขับไล่พวกขอม ณ เมืองฟ้าแดด และพระเจ้าฟ้างุ้มได้กวาดต้อนเอาผู้คนกลับไปกรุงศรีสัตนาคนหุต เรื่องราวในนิทานจึงสามารถสะท้อนภาพความสัมพันธ์ของกลุ่มชนต่างๆ ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นการเติมเต็มเรื่องราวต่างๆ ที่อาจขาดหายไปในมุมของประวัติศาสตร์ได้อย่างมีชีวิต

4. การปกครองระบบเครือญาติขอม

ตำนานจังหวัดกาฬสินธุ์

"...ดินแดนกาฬสินธุ์สมัยโบราณเป็นที่อยู่ของพวกละว้า เมื่อ**ขอม**มีอำนาจมาปกครองก็ได้ตั้งเมืองฟ้าแดดสูงยางขึ้นปกครองพวกละว้า โดยส่ง**ขอม**ลูกหลวงมาปกครอง กล่าวกันว่าเป็นเมืองงดงามมาก ปราสาทราชวังกอปรไปด้วยแก้วสัตนิล ลานถนนปูด้วยกระเบื้องและกรวดเพชร แต่บัดนี้จมอยู่ใต้ดินหมดแล้วเหลือแต่ซากหินรูปต่างๆ พอเป็นที่สังเกต..." (นิวัตน์ พ.ศรีสุวรนันท์. 2529: 140-141)

ข้อความที่กล่าวถึงการส่งขอมลูกหลวงมาปกครองเมืองกาฬสินธุ์นั้นเป็นการบอกให้ทราบถึงระบบการปกครองแบบเครือญาติของขอม (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533: 159-163) "เมืองลูกหลวง" เป็นเมืองรองที่พระมหากษัตริย์

ผู้ครองเมืองหลวง (เมืองพ่อหลวง) จะส่งลูกหรือบุคคลสำคัญในราชวงศ์ หรือข้าหลวงที่ไว้ใจได้ให้ไปปกครองเมืองลูกหลวง เจ้าเมืองลูกหลวงโดยมากมีตำแหน่งเป็น “เจ้าเมือง” หรือ “พระยา” ซึ่งทำหน้าที่ส่งทรัพยากรของเมืองลูกหลวงตามความต้องการของเมืองพ่อหลวง ความสำคัญของเมืองลูกหลวงประการอื่นๆ คือเป็นเมืองที่แสดงถึงพระราชอำนาจ เกียรติยศ และอาณาเขตของอาณาจักร เมืองลูกหลวงที่อยู่รายรอบเมืองพ่อหลวงยังต้องทำหน้าที่เป็นปราการป้องกันศัตรูไม่ให้จู่โจมเข้าถึงเมืองหลวงได้โดยง่าย เมืองลูกหลวงต้องเตรียมพร้อมในการฝึกทหารและเสริมสร้างอาวุธยุทโธปกรณ์ให้มีแสนยานุภาพอยู่เสมอ เพื่อป้องกันพื้นที่ของตนเองและพร้อมที่จะส่งกำลังไปช่วยเมืองหลวงได้หากได้รับการร้องขอ เมืองลูกหลวงจึงถูกเรียกอีกอย่างว่า “เมืองหน้าด่าน” ที่มักตั้งขนาบกับเมืองหลวงอยู่ในทิศทางต่างๆ รอบเมืองหลวงหรือตามสภาพยุทธศาสตร์ของพื้นที่ ดังปรากฏในเนื้อหาตำนานจังหวัดสกลนครเรื่อง “ตำนานเมืองหนองหาน” ที่แสดงความสัมพันธ์ของบ้านเมืองต่างๆ

> “...ขุนขอมราชบุตรเจ้าเมืองอินทปัฐนครได้พาครอบครัวบ่าวไพร่ของตนมาสร้างเมืองขึ้นที่ริมหนองหานหลวง ขุนขอมได้เป็นเจ้าเมืองขึ้นกับเมืองอินทปัฐนคร ขุนขอมมีราชบุตรคนหนึ่งชื่อสุรอุทก เมื่อขุนขอมถึงแก่กรรม...สุรอุทกขึ้นเป็นเจ้าเมืองนามว่าพระยาสุรอุทก พระยาสุรอุทกมีบุตรชายสององค์นามว่าเจ้าภิงคารและเจ้าคำแดง ในวันหนึ่งพระยาสุรอุทก...ชักพระขรรค์แสดงฤทธิ์ข่มขู่ธนมูลนาค ฝ่ายนาคโกรธก็ทำฤทธิ์และยกพลโยธาติดตามพระยาสุรอุทกไปถึงหนองหานหลวงแล้วสำแดงฤทธิ์เป็นฟานเผือกขาวงาม พระยาสุรอุทกสั่งให้นายพรานเข้าล้อมจับ นายพรานยิงฟานเผือก...จนถึงแก่ความตาย นายพรานและพลเมืองเถือเนื้อฟานเผือก 3 วัน 3 คืนไม่หมด คนในเมืองและพระยาสุรอุทกได้รับประทานเนื้อฟานเผือก ฝ่ายพระยานาคฟ้โรธหนักยกกำลังรี้พลขุดแผ่นดินเมืองให้ล่มลงเป็นน้ำ จับพระยาสุรอุทกผูกด้วยบ่วงบาศพันธนาการชักลากพระยาสุรอุทกเลี้ยวไปงอมาทรมานจนถึงแก่ความตาย แล้วเอาศพพระยาสุรอุทกไปถวายเจ้าเมืองอินทปัฐซึ่งเป็นเชื้อสายวงศ์เดิมฝ่ายเมืองหนองหานหลวง เจ้าภิงคาร เจ้าคำแดง ญาติวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนที่รอดจากกำลังนาคทำร้ายได้ไปตรวจสร้างเมืองใหม่ที่คูน้ำลอดเชิงชุมอันเป็นชัยภูมิที่ดี และเป็นที่ประชุมรอยพระพุทธบาท เจ้าภิงคารจึงตั้งสัตย์อธิษฐานสร้างเมืองขึ้นที่ภูน้ำลอด(พระธาตุเชิงชุม) ...ฝ่ายเมืองหนองหานน้อยไม่มีผู้ครองบ้านเมืองเสนาอำมาตย์จึงทำพิธีอธิษฐานเสี่ยงราชรถหาผู้ครองบ้านเมืองต่อไป ราชรถเข้าไปเกยที่วังเจ้าคำแดง เสนาอำมาตย์จึงทูลเชิญเจ้าคำแดงเป็นเจ้าเมืองหนองหานน้อย เมืองหนองหานน้อยกับเมืองหนองหานหลวงจึงเป็นไมตรีพี่น้องกัน...” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. 2543: 97-100)

ตามเรื่องราวตำนานเมืองหนองหาน “เมืองอินทปัฐนคร””เมืองหนองหานหลวง” และ “เมืองหนองหานน้อย” ล้วนเป็นเมืองที่แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติขอม เมืองอินทปัฐนครเป็น “เมืองพ่อ” ส่วน “เมืองหนองหานหลวง” และ “เมืองหนองหานน้อย” เป็น “เมืองลูก” เมืองลูกทั้งสองเมืองนี้ขึ้นตรงต่อเมืองพ่อ การวางระบบเมืองพ่อและเมืองลูกนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นยุทธวิธีการขยายอาณาจักรของพวกขอม เจ้าผู้ครองเมืองลูกหลวง (เมืองลูก) ต้องซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเมืองหลวง (เมืองพ่อ) การที่จะไว้เนื้อเชื่อใจได้ว่าเมืองลูกหลวงจะซื่อสัตย์จงรักภักดีนั้น หนทางหนึ่งที่ปฏิบัติกันคือการส่งผู้ที่เป็นเชื้อสายใกล้ชิดไปครองเมือง ความสัมพันธ์ของเมืองอินทปัฐนครกับเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อยคือความสัมพันธ์ระบบเครือญาติแบบ “พ่อ กับลูก” อินทปัฐนครคือเมืองศูนย์กลางการปกครองของทั้งอาณาจักร ขณะที่เมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อยคือการปกครองส่วนภูมิภาค (ศรีศักร วัลลิโภดม; วลัยลักษณ์ ทรงศิริ; และรัชนีบูล ตั้งคณะสิงห์. 2556: 22-26)

ข้อความบางตอนที่ปรากฏในตำนานเมืองหนองหานยืนยันถึงระบบเครือญาติของขอม เช่น

> “หลังจากที่พระยาสุรอุทกถูกพระยานาคทรมานจนถึงแก่ความตายแล้ว พระยานาคได้นำศพพระยาสุรอุทกไปถวายเจ้าเมืองอินทปัฐซึ่งเป็นเชื้อสายวงศ์เดิม”
>
> “พญานาคตัวหนึ่งชื่อว่าสุวรรณนาคผู้รักษารอยพระพุทธบาททำฤทธิ์อภิเศกให้เจ้าภิงคารบุตรพระยาสุรอุทกเป็นพระยาสุวรรณภิงคารเพื่อครองเมืองหนองหานหลวง และต่อมาพระยาสุวรรณภิงคารได้อภิเษกกับพระนางนารายณ์เจงเวงราชธิดาของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร”
>
> “เจ้าคำแดงบุตรพระยาสุรอุทก น้องชายพระยาสุวรรณภิงคาร ได้รับเชิญจากพวกเสนาอำมาตย์เมืองหนองหานน้อยให้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองหนองหานน้อย ซึ่งเป็นผลจากการทำพิธีอธิษฐานเสี่ยงราชรถหาผู้ครองบ้านเมืององค์ต่อไป ราชรถแล่นไปเกยที่วังของเจ้าคำแดง เสนาอำมาตย์จึงทูลเชิญเจ้าคำแดงเป็นเจ้าเมืองหนองหานน้อย เมืองหนองหานน้อยกับเมืองหนองหานหลวงจึงเป็นไมตรีพี่น้องกัน”

พระยาสุวรรณภิงคาร (เจ้าชายภิงคาร) เป็นบุตรของพระยาสุรอุทก และเป็นหลานของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร พระยาสุวรรณภิงคาร (เจ้าชายภิงคาร) ต่อมาได้อภิเษกกับพระนางนารายณ์เจงเวงผู้เป็นพระราชธิดาของเจ้าเมืองอินทปัฐนคร ซึ่งพระนางนารายณ์เจงเวงน่าจะเป็นพระราชธิดาของเจ้าเมืองอินทปัฐนครที่ประสูติแต่พระชายาองค์หนึ่งองค์ใด การสมรสกับเครือญาติลูกพี่ลูกน้องกันนี้เป็นธรรมเนียมของพวกชนชั้นสูงเพื่อรักษาสายเลือดบริสุทธิ์ของวงศ์กษัตริย์ นอกจากตำนานเมืองหนองหานแล้ว ระบบเครือญาติขอมสามารถศึกษาได้จากนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องผาแดง-นางไอ่ ดังต่อไปนี้

> "...เมืองสุวรรณโคมคำหรือเอกชะธีตา ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองหนองแส มีพระยา**ขอม**เป็นผู้ปกครองเมือง พระองค์มีธิดาที่มีรูปโฉมงดงามมากชื่อ นางไอ่คำ พระยา**ขอม**นั้นมีน้องชาย 2 คน ส่งไปครองเมืองเชียงเหียนและเมืองสีแก้ว แล้วมีหลานชาย 3 คน ให้ไปปกครองเมืองห้าแดด เมืองหงส์ และเมืองทอง ต่อมาเมื่อนางไอ่เจริญวัยขึ้น ความงามของนางได้เลื่องลือไปไกล กระทั่งท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงทราบจึงได้ขึ้นม้ามาหานางแล้วเกิดผูกสมัครรักใคร่กัน จนถึงขั้นลักลอบได้เสีย ผาแดงสัญญาว่าจะมาทำพิธีสู่ขอและแต่งงานกันตามประเพณีในไม่ช้าครั้นถึงกลางเดือนหก พระยา**ขอม**ได้จัดทำบุญบั้งไฟขึ้น จึงป่าวประกาศให้เจ้าเมืองต่างๆ นำบั้งไฟมาแข่งขันกัน ได้แก่ เมืองพี่เมืองน้องของพระยา**ขอม**รวมทั้งท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงด้วย ผลของการแข่งขันบั้งไฟครั้งนี้ ปรากฏว่าบั้งไฟของพระยาขอมและบั้งไฟของท้าวผาแดงจุดไม่ขึ้นเลยจึงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่เมืองอื่น แต่พระยา**ขอม**ก็วางท่าทีเฉยเสียไม่ได้ทำตามสัญญาที่จะยกธิดาให้แก่ผู้ใด เจ้าเมืองหนุ่มเมืองอื่นๆ ต่างแสดงความไม่พอใจ แต่ก็ไม่ทราบจะทำอย่างไรได้เพราะเป็นเมืองที่เล็กกว่า ได้แต่เกิดความโทมนัสในใจและกลับบ้านเมืองของตนไปในที่สุด..." (วิจิตรา ขอนยาง. 2532: 30-32)

นิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องผาแดง-นางไอ่ได้แสดงให้เห็นถึงการส่งวงศาคณาญาติไปครองเมืองต่างๆ ที่เป็นเครือข่ายของญาติ จากนิทานสรุปเกี่ยวกับสายเครือญาติได้ว่าพระยาขอมปกครองเมืองสุวรรณโคมคำหรือเอกชะธีตา พระยาขอมมีธิดาคือนางไอ่คำ (นางเอกของเรื่อง) พระยาขอมมีน้องชาย 2 คน น้องชายคนที่ 1 พระยาขอมส่งไปครองเมืองเชียงเหียน น้องชายคนที่ 2 พระยาขอมส่งไปครองเมืองสีแก้ว พระยาขอมมีหลานชาย 3 คน หลานคนที่ 1 พระยาขอมส่งให้ไปครองเมืองห้าแดด หลานคนที่ 2 พระยาขอมส่งให้ไปครองเมืองหงส์ และหลานคนที่ 3 พระยาขอมส่งให้ไปครองเมืองทอง นิทานเรื่องฟานด่อนและนิทานเรื่องผาแดง-นางไอ่จึงเป็นนิทานที่ให้ข้อมูลระบบเครือญาติขอมได้ชัดเจนกว่านิทานเรื่องอื่นๆ

5. ร่องรอยการเคลื่อนไหวและการย้ายถิ่นของชาวขอม

พวกขอมเป็นพวกที่ชอบเดินทางแสวงหาดินแดนใหม่ ที่ใดก็ตามที่พวกขอมไปถึงพวกขอมมักจะสร้างสัญลักษณ์ความเป็นขอมให้ปรากฏร่องรอยไว้เสมอ (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533: 159-163) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนพบร่องรอยของขอมในพื้นที่จังหวัดสกลนคร ส่วนร่องรอยศาสนสถานแบบขอมในภาคกลางปรากฏถึงเมืองสวรรคโลก ดังปรากฏหลักฐานว่ากษัตริย์ขอมแห่งละโว้ได้บัญชาให้พระนางจามเทวีไปปกครองเมืองหริภุญชัย ในลุ่มแม่น้ำโขง พวกขอมมาจากทางใต้แล้วขึ้นไปทางเหนือดังปรากฏหลักฐานของพวกขอมที่เวียงจันทน์ และสุวรรณโคมคำทางตอนเหนือสุดของประเทศไทยปัจจุบัน (วิสันต์ บัณฑะวงศ์. 2539: 74) การเดินทางของขอมจึงปรากฏร่องรอยให้สืบสาวค้นคว้าได้ในทุกภูมิภาคของไทย

ตำนานจังหวัดกาฬสินธุ์

> "...บริเวณที่ตั้งจังหวัดกาฬสินธุ์ปัจจุบันนี้สันนิษฐานว่าเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของชาติละว้าหรือ**ขอม** ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโนรธามังช่อกษัตริย์พม่าได้แผ่อำนาจมาบริเวณนี้และกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยทำให้เมืองนี้ร้างไปเป็นเวลานาน จนถึงสมัยกรุงธนบุรี ประมาณปี พ.ศ. 2320 เจ้าโสมพะมิตรเกิดขัดใจกับเจ้าศิริบุญสารเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์จึงอพยพไพร่พลมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่หนองหาน ธาตุเชิงชุม (จังหวัดสกลนครปัจจุบัน) ต่อมาอพยพมาตั้งอยู่ที่เมืองพรรณานิคม (อำเภอพรรณานิคมปัจจุบัน) และในที่สุดก็อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณจังหวัดกาฬสินธุ์ปัจจุบัน..." (สำลี รักสุทธิ. 2542: 9-10)

ตำนานจังหวัดกาฬสินธุ์แสดงข้อมูลการเคลื่อนไหวและอพยพโยกย้ายถิ่นของประชากรในพื้นที่ ชาวละว้าและขอมถูกมองว่าเป็นพวกเดียวกันและเป็นพวกที่อยู่มาก่อนพวกอื่นๆ เรื่องราวจากตำนานอ้างว่าพวกพม่าเคยเข้ามาในกาฬสินธุ์แล้วกวาดต้อนผู้คนกลับพม่า ส่วนพวกลาวได้เข้ามาในดินแดนกาฬสินธุ์ภายหลังพวกละว้าและขอมที่มาอยู่ก่อนแล้ว พวกลาวเข้ามาด้วยเหตุที่ประเทศลาวเกิดการแก่งแย่งชิงอำนาจขึ้น เจ้าลาวสายต่างๆ ต้องขยายฐานอำนาจและแสวงหาแหล่งลี้ภัยมาทางอีกฟากฝั่งของแม่น้ำโขง

ตอนต้นเรื่องของนิทานเชียงงามได้อธิบายถึงการเคลื่อนไหวของชาวลาวที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ชาวลาวจากฝั่งลาวน่าจะข้ามแม่น้ำโขงไปอีกฝากหนึ่ง ซึ่งในอดีตคือส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีโคตรบูรแต่ปัจจุบันเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย นิทานเชียงงามระบุว่าพวกขอมมาอยู่ก่อนแล้วจากนั้นพวกลาวจึงเข้ามาอยู่ในภายหลัง

เมืองศูนย์กลางของพวกขอมอยู่ที่เมืองพระนครทางตอนเหนือของทะเลสาบเขมร แต่บรรพบุรุษ เผ่าพงศ์เครือญาติของพวกขอมกลับตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ตามแนวเทือกเขาพนมดงรักเรียกว่าราชวงศ์มหิธรปุระ กษัตริย์เมืองพระนครพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้สร้างปราสาทนครวัด และ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้สร้างปราสาทบายน (นครธม) ล้วนเป็นเชื้อสายของราชวงศ์มหิธรปุระ ที่ตั้งของปราสาทหินพิมายสันนิษฐานว่าอาจเป็นศูนย์กลางของพวกมหิธรปุระ (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2529: 104) เมืองพิมายและเมืองพระนครจึงเป็นทั้งสองเมืองที่สำคัญกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และอาจเป็นเหตุผลที่ทำให้พระองค์สร้างอโรคยาศาลาตามเส้นทางระหว่างเมืองพระนครถึงเมืองพิมาย

6. ความคับข้องใจและความต้องการหลุดพ้นจากอำนาจขอม

การต่อต้านอำนาจขอมปรากฏในตำนานและนิทานของภูมิภาคต่างๆของไทย ทางภาคเหนือความพยายามที่จะมีอำนาจเหนือขอมปรากฏในนิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวเนื่องกับพระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัย นิทานดังกล่าวมีเนื้อหาที่กล่าวถึงขอมดำดินเพื่อมาจับตัวพระร่วงแต่ขอมผู้นั้นกลับถูกพระร่วงสาปให้กลายเป็นหิน ตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเรื่องเชียงงามที่มีอนุภาคการสาปพวกขอมให้เสื่อมอำนาจและพินาศ

นิทานเรื่องเชียงงาม: การสาปให้เมืองที่ขอมปกครองพินาศ ไม่เจริญ

> "...พระยา**ขอม**สั่งจับเชียงงามนำไปประหารชีวิตโดยตัดหัวไปฝังไว้ที่ป่าช้าวัดหัวเชียง ส่วนร่างกายเอาไปฝังไว้ในวัด ก่อนที่ดาบประหารจะต้องร่าง หนุ่มเชียงงามได้ตั้งจิตอธิษฐานสาปแช่งไว้ต่อเทวดาฟ้าดินและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า ตัวข้าไม่มีความผิดอันใดเลยแต่ถูกนำตัวมาประหารให้ถึงแก่ความตายเพราะความงดงามแห่งบุญบารมีของตน จึงไม่เป็นการยุติธรรมขอให้เมืองหนองหานแห่งนี้ประสบแต่ความวิบัติฉิบหายล่มจมอย่าให้มีความเจริญรุ่งเรืองในอนาคตกาลสืบไป เมื่อเชียงงามตายไปแล้ว บ้านเมืองที่เคยสงบสุขก็เกิดความชบเชามาแทนที่ พวกสาวแก่แม่หม้ายในรั้วในวัง ชาวบ้านชาวเมืองต่างโศกเศร้าเสียใจอาลัยอาวรณ์แต่เชียงงามไม่มีวันสร่างซา บ้านเมืองเงียบเหงาเพราะต้องคำสาปของเชียงงามมาตั้งแต่บัดนั้น ทั้งๆ ที่เมืองหนองหานแห่งนี้เคยรุ่งเรืองด้วยอารยธรรมมาก่อนตามประวัติความเป็นมาแสนยาวนานตั้งแต่ยุคปฐมพุทธกาลเป็นต้นมา... (ชัยยุทธ หลักทอง. 2539: 92-93)

เรื่องราวของเชียงงามเป็นเรื่องที่สะท้อนการต่อสู้อำนาจขอมโดยพวกลาวที่กำลังขยายอำนาจเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การที่เชียงงามสาปแช่งให้เมืองหนองหานล่มจมก่อนที่จะถูกประหารนั้น เป็นการแสดงออกถึงความคับข้องใจที่อยู่ภายใต้การกดขี่ของพวกขอม เชียงงามได้ระบายความคับข้องใจด้วยการสาปแช่งเมืองหนองหานให้เสื่อมอำนาจถดถอยลง ตีความได้ว่าหมายถึงพวกขอมทั้งหมด แน่นอนว่าเชียงงามต้องแค้นใจมากที่ตนถูกฆ่าทั้งที่ไม่ได้กระทำความผิดอันใดเลย ซึ่งพระยาขอมตัดสินความผิดของเชียงงามด้วยความรุนแรงเกินกว่าเหตุ

ส่วนเรื่องเชียงมังเชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากเรื่องเชียงงาม เรื่องเชียงงามนั้นจบลงด้วยการที่เชียงงามถูกประหารชีวิตโดยที่ไม่มีโอกาสแก้ตัวหรือต่อกรใดๆ กับพระยาขอมผู้ปกครองได้เลย ผู้ที่แต่งเรื่องเชียงมังขึ้นมาจึงน่าจะแฝงนัยของการแก้แค้นพวกขอม เรื่องราวของเชียงมังนั้นชาวบ้านเชียงเชื่อกันว่าคือการกลับชาติมาเกิดของเชียงงาม นิทานเรื่องเชียงมังดูสมเหตุสมผลตรงที่เชียงมังได้อาศัยกองทัพพม่าเพื่อปราบพวกขอม เรื่องนี้อาจสะท้อนความต้องการที่อยู่ลึกภายในใจของพวกลาวที่อยู่ภายใต้การปกครองของขอม ด้วยกำลังของชาวลาวคงไม่อาจขับไล่ขอมออกไปจากพื้นที่ไปได้ การอาศัยอำนาจที่มีมากและเข้มแข็งกว่าขอมจึงเป็นทางออกของความคับข้องใจอันจะนำไปสู่ความต้องการที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของขอม

นิทานเรื่องเชียงมังสะท้องถึงการทำลายเมืองที่พวกขอมปกครอง

> "...นายมังถูกเกลี้ยกล่อมให้นำทัพมาตีหัวเมืองของตนแล้วจะให้เป็นเจ้าเมืองหนองหาน (เมืองเวียง) นายมังหลงเชื่อจึงนำกองทัพพม่ามาล้อมไว้หลายเดือนก็ไม่สามารถตีเอาเมืองได้ จนทหารพม่าเกิดท้อใจจะยกทัพกลับ แต่เพราะโชคชะตาเมืองจะถึงความวิบัติ เชียงมังหรือว่าเชียงงามกลับชาติมาเกิดเป็นเชียงมัง เพื่อล้างแค้นที่ตนเคยถูกประหารชีวิต ด้วยเจ้าท้าวพระยาขอมทั้งที่ตนเองไม่มีความผิด จึงคิดออกอุบายให้ทหารพม่าขุดอุโมงค์ใต้ดินลอดคูกำแพงเมืองเข้ามาและจุดไฟเผาฉาง (คลังกระสุนดินดำ) จนในที่สุดก็สามารถตีเอาเมืองได้ ฝ่ายเจ้าหอคำพระยาขอมเห็นว่าจะหลบหนีไปไหนไม่พ้น จึงกระโดดลงจากหลังม้า วิ่งเข้าป่าไผ่หมายจะหลบซ่อนตัว แต่เกิดก้าวพลาดพลัดตกลงไปในกอไผ่ทำให้คอไปขัดกับกอไผ่ดิ้นไม่หลุดจนสิ้นใจตายคากอไผ่ (เป็นบริเวณที่สร้างศาลเจ้าปู่หอคำในปัจจุบัน) เมื่อเจ้าเมืองตายสงครามก็ยุติ พวกพม่ากวาดต้อนราษฎรและทรัพย์สินมีค่าไปเป็นเชลย ใช้ไฟเผาผลาญบ้านเมืองให้วอดวาย เมืองหนองหานจึงกลายเป็นเมืองร้างอีกครั้งหนึ่ง..." (สมชาย ศิริขันธ์. 2539: 94-95)

จะเห็นได้ว่าจุดจบของเรื่องเชียงมังคือทางออกในการระบายความคับข้องใจที่สะสมมาจากเรื่องเชียงงาม ความคับข้องใจที่อยู่ใต้การปกครองของขอมสื่อให้เห็นได้จากความรู้สึกของเชียงงาม การสาปแช่งขอมให้พินาศของเชียงงามจึงเป็นการตอบโต้ขอม และการกระทำของเชียงมังที่นำพม่ามาเผาบ้านเมืองหนองหานหลวงก็คือการตอบโต้ขอมในลักษณะที่รุนแรงและเห็นผลเร็วขึ้น พฤติกรรมของเชียงงามและเชียงมังจึงเป็นหนทางออกแห่งความคับข้องใจของผู้ที่อยู่ใต้การปกครองของขอม น่าสังเกตว่าจุดจบของพระยาขอมในเรื่องเชียงมังเป็นจุดจบที่รุนแรงและไร้เกียรติ การตายของพระยาขอมเป็นการตายในสภาพที่น่าอเนจอนาถ

นิวัตน์ พ.ศรีสุวรนันท์ (2529: 179) กล่าวว่านิยายพญานาคแผลงฤทธิ์ให้บ้านเมืองของพวกขอมถล่มน่าจะสื่อถึงการต่อสู้ระหว่างพวกไทย-ลาวและพวกขอม ตามตำนานที่มักกล่าวกันว่าชนชาติไทยลาวอพยพลงมาจากดินแดนทางตอนใต้ของจีนเพื่อแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ตามลุ่มน้ำโขง ชนชาติไทย-ลาวนับถือนาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อลงมาทางใต้ก็เผชิญหน้ากับพวกขอมจึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น ตำนานของชนชาติไทย-ลาวมักอ้างว่าขอมสู้ไม่ได้จึงแตกกระเจิงหนีพวกไทย-ลาว แล้วทิ้งบ้านเมืองไปให้ร้าง

ตำนานประวัติเมืองร้อยเอ็ดได้มีการกล่าวถึงการขับไล่พวกขอมให้พ้นไปจากดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือความว่า

> "...เมืองสาเกษหรือเมืองสิบเอ็ดประตูถูก**ขอม**ปกครองต่อมาจนถึง พ.ศ. 1900 ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารล้านช้างกล่าวว่าพระเจ้าฟ้างุ้มแหล่งหล้าธรณีได้ยกทัพเข้ายึดเมืองสิบเอ็ดประตูจากพวก**ขอม**แล้วเลยไปตีเมืองพะสาด, เมืองพระสระเขียน, เมืองพระนารานณ์, เมืองพระนาเทียม, เมืองสระพังสี่แจ, และเมืองโพนผึ่งแดด..." (นิวัตน์ พ.ศรีสุวรนันท์. 2529: 104)

ตำนานและนิทานท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือประวัติศาสตร์การต่อสู้ดิ้นรนของชนชาติต่างๆในภูมิภาค ชนชาติที่เกี่ยวข้องแย่งชิงดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอยู่ด้วยกันสามพวกหลักๆ คือ ขอม ลาว และไทย ตำนานและนิทานท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นภาพสะท้อนการแย่งชิงอำนาจ การแย่งชิงพื้นที่ระหว่างชนสามกลุ่มหลักดังกล่าวที่ต่างพยายามขยายอำนาจเข้ามาในภูมิภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ ตำนานและนิทานท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำหน้าที่เสมือนอุทาหรณ์ที่แสดงให้เห็นว่าความอยุติธรรมของผู้ปกครองที่ขาดธรรมะจะนำมาซึ่งความเสื่อมและความวิบัติของบ้านเมือง

บทสรุป

การศึกษาตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าเนื้อหาในตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สะท้อนภาพขอมในฐานะที่ขอมเป็นชนชาติเก่าแก่ดั้งเดิมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป กลุ่มขอมเป็นกลุ่มใหญ่ที่มีวัฒนธรรมเข้มแข็ง มีระบบการปกครองแบบอาณาจักรที่ประกอบด้วยรัฐ แว่นแคว้น หรือหัวเมืองย่อยหลายหัวเมืองรวมเข้าด้วยกันอยู่ภายใต้การปกครองในระบบที่ใหญ่กว่า และมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองพระนคร แม้ว่าในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นที่อยู่ของคนหลากหลายเชื้อสายหรือหลายชนชาติมาช้านาน แต่ก็มิได้ปรากฏว่ามีชนชาติใดที่สามารถขึ้นมาเป็นใหญ่และมีอำนาจการปกครองที่เหนือไปกว่าชนชาติขอม ตำนานและนิทานพื้นบ้านล้วนสื่อความหมายว่าขอมเป็นเจ้านายที่ปกครองกลุ่มคนเชื้อสายต่างๆ ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาช้านาน เรื่องราวในตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีคำว่า “ขอม” ปรากฏอยู่จึงล้วนเป็นเรื่องราวของความสัมพันธ์ระหว่างขอมกับกลุ่มชนต่างๆ แทบจะทุกเรื่องของตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กล่าวถึงผู้ปกครองจะระบุว่าพวกขอมเป็นพวกชนชั้นผู้ปกครองแทบทั้งสิ้น ระบบการบริหารจัดการบ้านเมืองของพวกขอมเป็นเครือข่ายที่ใหญ่โต พวกขอมมีกระบวนการวางแผนและการตัดสินใจสั่งการแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่เมืองหลวงส่วนกลาง และมีเมืองลูกหลวงในส่วนภูมิภาค บุคคลที่มีอำนาจสูงสุดในระบบอาณาจักรคือองค์พระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง ส่วนเมืองลูกหลวงหรือเมืองย่อยต่างๆ ที่ขึ้นตรงกับเมืองหลวงนั้น เจ้าเมืองของเมืองย่อยเหล่านั้นมีอำนาจสูงสุดในเมืองของตน ตามเนื้อหาในตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมืองย่อยทั้งหลายในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือล้วนอยู่ภายใต้การปกครองของพวกขอม โครงข่ายการปกครองที่เข้มแข็งของขอมส่วนหนึ่งมาจากระบบเครือญาติที่กษัตริย์ขอมส่งเครือญาติจากส่วนกลางไปเป็นเจ้าเมืองในส่วนภูมิภาค เพื่อค้ำประกันความซื่อสัตย์และจงรักภักดี ผู้ที่เป็นเจ้าเมืองจะต้องเป็นพระญาติวงศ์หรือขุนนางที่กษัตริย์จากส่วนกลางให้ความไว้วางใจเท่านั้น

พวกขอมและกลุ่มชนชาติต่างๆอาศัยอยู่ร่วมกันในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาช้านาน ตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงสะท้อนเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างขอมกับชนชาติอื่นๆ ชนชาติที่นิทานกล่าวถึงมากที่สุดคือลาวกับขอม ส่วนไทยกับขอมเป็นเรื่องที่ปรากฏรองลงมา ผู้ปกครองขอมมีสถานภาพสูง มีบทบาทดูแลทุกข์สุขของประชาชน มีอำนาจมากในการให้รางวัลและลงโทษ ซึ่งตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายเรื่องได้สื่อว่าผู้ปกครองขอมใช้อำนาจที่มีอยู่นั้นอย่างไม่เป็นธรรม ความรู้สึกคับข้องใจและการต่อต้านอำนาจขอมจึงปรากฏชัดในเนื้อหาของตำนานและนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายเรื่อง ผู้ที่ถูกกดขี่ต่างตอบโต้ขอมด้วยวิธีการสาปแช่งให้ขอมเสื่อมสูญ บ้างยืมมือพวกพม่ามากำจัดพวกขอม นิทานบางเรื่องมีอนุภาคการทำลายเมืองของขอมด้วยฤทธิ์เดชของพญานาค เป็นการสะท้อนถึงการตอบโต้อย่างมีนัยเชิงสัญลักษณ์เนื่องจากพญานาคอาจสื่อถึงลาว และเมืองที่ล่มสลายล้วนเป็นเมืองที่พวกขอมปกครอง และคนที่ตายล้วนเป็นพวกขอม

บรรณานุกรม

กองโบราณคดี. (2531). **ตำนานและนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2543). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสกลนคร.** กรุงเทพฯ: ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ.

ชัยยุทธ หลักทอง. (2539). "ถอนคำสาปเชียงงาม" ใน **ที่ระลึกงานฉลองมรดกโลกบ้านเชียง** 5000 ปี เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี 14-16 มิถุนายน 2539. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. (2498). **เที่ยวตามทางรถไฟ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตีรณสาร.

นภัสนันท์ พุ่มสุโข. (2548). **ตำนานพื้นบ้านภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ: บ้านหนังสือ.

นิวัฒน์ พ.ศรีสุวรนันท์. (2529). **ประวัติศาสตร์ไทยลาว-ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2537). **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม.** กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

วิจิตรา ขอนยาง. (2532). **การศึกษาประเพณีจากวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.

วิสันต์ บัณฑะวงศ์. (2539). **นิทานพื้นบ้านไทย**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาคาร.

ศิราพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศรีศักร วัลลิโภดม; วลัยลักษณ์ ทรงศิริ; รัชนีบูล ตั้งคณะสิงห์. (2556). **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหาวนาสี**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

สมชาย ศิริขันธ์. (2539). "เชียงมัง: คำสาปเมืองร้าง" ใน **ที่ระลึกงานฉลองมรดกโลกบ้านเชียง** 5000 ปี เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี 14-16 มิถุนายน 2539. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่.

สำลี รักสุทธิ. (2542). **นิทานพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือและตำนานการก่อตั้งจังหวัด**. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2529). **คนไทยอยู่ที่นี่.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.

_____. (2552). **เสียมกุก ขบวนแห่ของชาวสยาม "เครือญาติ" เขมรที่นครวัดเป็นใคร? มาจากไทน?.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

_____.(2555). **อุบลราชธานีมาจากไทน.** กรุงเทพฯ: ชนนิยม.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). **ศิลปะขอม.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

อนุพันธ์ นิตินัย. (2555). **ตำนาน 77 จังหวัด.** กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.

อภิวันทน์ อดุลยพิเชษฐ์. (2550). **นำเที่ยว 7 ปราสาทหินแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.